

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА**

ЛУК'ЯНОВА Наталія Леонідівна

УДК 321.01: 316.32

**ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЩОДО ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ В
НОВІТНІЙ УКРАЇНІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ
ЗМІН**

23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Київ – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі політичних наук Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор політичних наук, професор
Головатий Микола Федорович,
Міжрегіональна академія управління персоналом,
проректор з наукової роботи.

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
Кочубей Лариса Олександрівна,
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
імені І. Ф. Кураса НАН України,
провідний науковий співробітник;

кандидат політичних наук
Головенько Валерій Антонович,
Державна установа «Інститут економіки та
прогнозування НАН України»,
провідний науковий співробітник.

Захист відбудеться «2» грудня 2010 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.12 Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано «29» жовтня 2010 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

М. А. Остапенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження зумовлена місцем, роллю та значенням молоді у всіх соціально-економічних, політичних, духовних та інших перетвореннях як у будь-якому конкретному суспільстві, так і в соціальному прогресивному поступі людства взагалі. Історичний розвиток людства яскраво засвідчує, що найбільш стабільними, досконалими і демократичними є саме ті суспільства, де різні покоління людей – за усіх їх принципових відмінностей і навіть суперечностей, умов формування та вступу в життя, – все ж уміють і можуть, образно кажучи, свідомо робити кроки назустріч одне одному, тісно співпрацювати, самореалізовуючись, і дбаючи при цьому про взаємний розвиток і самовдосконалення.

Процес формування «консенсусу» поколінь – явище складне, неоднозначне, багато в чому суперечливе, оскільки статус, соціально-економічні та інші умови життя молоді, молодого покоління, його підготовка і вступ у продуктивне життя порівняно з іншими соціальними, соціально-демографічними групами, істотно різняться. Звідси і постають три основних питання: а) що, у який спосіб суспільство, держава, влада можуть і спроможні дати молоді для її життєвого старту, соціалізації, самореалізації; б) що саме молодь має робити для підготовки до життя; в) як найповніше використати молодіжний потенціал (знання, життєву енергію, творчі здібності і вміння, соціальну активність, громадянську позицію) для реалізації як в інтересах особистості, так і всього суспільства.

Кожне нове молоде покоління вступає у життя як за наявності загальних світових умов, процесів, суперечностей і обставин, так і тих, що зумовлені місцем народження, життя та соціалізації юнаків і дівчат. Молоде покоління початку XXI століття змушене вступати в життя в умовах як інтенсивного позитивного, інтеграційного, глобалізаційного поступу, так і глибоких соціальних, економічних суперечностей, криз, катастроф і т. ін.

Процес соціалізації молоді, вироблення у неї ціннісних гуманістичних орієнтирів не є і не може бути спонтанним, некерованим, оскільки в молодих людей для самостійного життя реально бракує знань, життєвого досвіду, а, головне, необхідної підтримки і стимулювання з боку старшого покоління. Відтак постає питання щодо наявності у будь-якому суспільстві системи ідей, думок, уявлень і оцінок стосовно молоді, молодого покоління і, на їх основі, цілісної, вивіреної державної молодіжної політики, мета якої – скоординувати діяльність у країні усіх суб'єктів такої політики, створити якомога сприятливіші умови для соціалізації, соціальної адаптації та самореалізації молоді.

Великі соціальні групи в суспільствах, природно, різняться між собою. Має такі об'єктивні відмінності від інших соціально-демографічних груп і молодь. Вона відрізняється не лише за віковими межами, а й за інтересами, ідеалами, запитами, потребами, ціннісними орієнтаціями, а, головне, – за тим місцем, яке посідає в соціальній структурі суспільства, специфічними особливостями свого становлення, розвитку та самореалізації.

Світова глобалізація, глибокі економічні та соціальні кризи, соціально-економічні трансформації самого українського суспільства негативно позначаються на дітях, молоді, функціонуванні сім'ї, особливо молодій. Залишаються невирішеними багато проблем у сфері навчання, виховання, охорони здоров'я, соціального і правового захисту, соціалізації та соціальної адаптації всього молодого покоління. У будь-якому суспільстві в ході таких великомасштабних і складних ситуацій і обставин молодь раніше за інші соціальні групи потрапляє на «узбіччя» виробництва, духовного життя, відчужується не лише від держави, а й суспільства загалом.

Нові умови життя та соціального становлення дітей і молоді, функціонування сім'ї в умовах суспільств, що трансформуються, вимагають глибокого наукового дослідження і осмислення загалом реального стану справ у молодіжному середовищі, розроблення відповідних рекомендацій щодо вдосконалення всього процесу підготовки молоді до активної громадсько-корисної діяльності як у власних, так і суспільних інтересах, поліпшення розроблення та практичної реалізації державної молодіжної політики стосовно дітей, молоді та сім'ї.

На сьогоднішній день розробленість питань державної політики щодо дітей та молоді, зокрема в новітній Україні, не відповідає реальному стану справ та соціальним потребам молодого покоління і не кореспондується з реальними вимогами практики ефективного здійснення процесів соціалізації та соціальної стратифікації молоді. Понад усе відсутні цілісні, комплексні дослідження з проблем: а) концептуальних змін щодо формування державної молодіжної політики на зламі XX та XXI століть в умовах глобалізаційних, інтеграційних процесів та системні кризи світового і національного масштабів; б) формування соціальних орієнтацій та ідеалів молоді в умовах радикальних змін духовних та моральних цінностей, політичних систем, зміни моделей соціальної політики та соціальних відносин; в) використання нових інноваційних форм, методів і технологій в соціальній роботі, наданні соціальних послуг та соціальному захисті загалом дітей і молоді відповідно до реальних проблем життя, соціалізації, соціального становлення та соціальної стратифікації молодих громадян; г) стимулювання молоді, дитячих, молодіжних та жіночих громадських організацій і об'єднань до участі в

практичному вирішенні проблем молодого покоління, реалізації державної молодіжної політики взагалі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обрана дисертантом проблема наукового дослідження розроблена згідно з науково-дослідною темою кафедри політичних наук Інституту політології та права Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова «Проблеми політичної модернізації та трансформації: світовий досвід і українські реалії», що входить до тематичного плану науково-дослідних робіт НПУ ім. М. П. Драгоманова, науковий напрям «дослідження проблем гуманітарних наук», затверджений Вченою Радою НПУ ім. М. П. Драгоманова (протокол №4 від 24 грудня 2008 року). Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою Радою НПУ ім. М. П. Драгоманова (протокол №8 від 01 березня 2009 року).

Мета дисертаційної роботи полягає в теоретичному обґрунтуванні концептуальної моделі державної політики стосовно дітей та молоді в умовах глобалізації, світових і національних системних криз як у світі, так і в Україні взагалі.

Визначена мета досягалася шляхом послідовного розв'язання наступних **завдань:**

- здійснити комплексне дослідження питань і проблем розробки та практичної реалізації державної політики щодо дітей та молоді в умовах міждержавної інтеграції, глобалізації, світових та національних системних криз;
- дослідити теоретико-методологічні підходи до аналізу феномену державної політики щодо дітей та молоді (молодіжна політика), її специфічних особливостей та основних механізмів практичної реалізації;
- уточнити категорії «молодь», «молодіжна політика», «державна молодіжна політика», «соціальна політика» та «соціальна робота»;
- проаналізувати концептуальні засади, що зумовлюють державну політику стосовно дітей та молоді як пріоритетного, специфічного напрямку в державній політиці взагалі, що сприяє забезпеченню соціалізації та соціальної адаптації молодого покоління загалом, активному продовженню ним діалектики спадкоємності поколінь;
- співставити та здійснити порівняльний аналіз наявних моделей молодіжної та державної молодіжної політики у різних країнах;
- дослідити специфіку формування, визначити систему та структуру цінностей, ціннісних орієнтацій української та зарубіжної молоді в умовах глобалізації, системних економічних, суспільних та інших криз, ринкових трансформацій та політичних модернізацій і демократизації суспільств;

- проаналізувати вітчизняний досвід практичної реалізації соціальної політики, організації соціальної роботи з урахуванням реальних проблем окремих соціальних груп, у тому числі й в Україні;
- сформулювати рекомендації щодо можливого вдосконалення державної політики стосовно дітей та молоді в новітній Україні.

Об'єкт дослідження – державна молодіжна політика як складова соціальної політики в сучасному світі.

Предмет дослідження – державна політика стосовно дітей та молоді, та механізми її практичної реалізації в новітній Україні в умовах трансформаційних змін.

Теоретико-методологічною основою дослідження виступають, передусім, класичні методологічні підходи, які застосовують для аналізу проблем соціального становлення та адаптації молоді, спадкоємності поколінь, праці філософів, істориків, соціологів, психологів, культурологів тощо, які присвячені проблемі людини взагалі та її становленню як особистості, формуванню інтересів і потреб, ціннісних орієнтацій, моральних якостей, загальної культури.

Основними методами при підготовці дисертаційного дослідження стали загальні та спеціальні методи і прийоми наукового пізнання, застосування яких зумовлено системним синергетичним підходом, до вирішення дослідницьких завдань. Історико-аналітичний та порівняльний методи застосовані при дослідженні феноменів «молодіжна політика», «державна молодіжна політика», процесів формування державної політики стосовно дітей та молоді в Україні й поза її межами. Логіко-семантичний метод дав можливість поглибити понятійний апарат змісту і сутності державної політики щодо дітей, молоді, а системно-структурний – використовувався в процесі аналізу внутрішньої архітекτονіки такої політики. На основі формально-юридичного методу досліджувалися основні політико-правові засади формування державної політики стосовно дітей та молоді, визначення основних її принципів та складових. Статистичним методом і методом документального аналізу послуговувалися при вивченні організаційно-правових засад формування і здійснення державної політики стосовно дітей та молоді, в процесі аналітичного дослідження форм і методів практичної реалізації такої політики найперше в соціальній сфері, особливо в Україні. На основі логіко-формального методу формулювалися висновки і пропозиції по окремих розділах і дисертаційному дослідженні взагалі.

Науково-методологічним підґрунтям дисертаційного дослідження стали спеціальні праці вітчизняних та зарубіжних учених в галузі історії, філософії, соціальної політики, соціології, політології, загальної теорії держави і права, інших галузей знань.

Нормативною базою дослідження були норми Конституції України (1996), відповідних законів України та підзаконних актів, що зумовлюють державну молодіжну політику в Україні стосовно дітей та молоді наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття.

Наукова новизна отриманих результатів. Дисертаційна робота є одним з небагатьох досліджень державної політики стосовно дітей та молоді, які були здійснені за усі роки незалежності України.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в дисертації:

вперше у вітчизняній українській політичній науці:

- комплексно досліджено питання і проблеми розроблення та практичного здійснення державної політики стосовно дітей та молоді в умовах трансформаційних змін;

- уточнено категорії «молодь», «молодіжна політика», «державна молодіжна політика», «соціальна політика» та «соціальна робота» в контексті їхнього сучасного наукового визначення й обґрунтування;

подальшого розвитку дістали:

- концепція формування та практичної реалізації державної політики щодо дітей та молоді як пріоритетного, специфічного напряму діяльності держави;

- порівняльний аналіз наявних моделей та особливостей молодіжної та державної молодіжної політики, які нині реалізуються у різних країнах;

- обґрунтування того, що в умовах глобалізації, економічних криз та соціально-політичних трансформацій державна політика стосовно дітей та молоді має здійснюватися на принципах соціальних гарантій, соціального превентивізму, пріоритету та соціальної компенсації, інновацій та участі;

вчинено спробу побудови системи цінностей української молоді, що сформувалися і набули ваги в роки незалежного розвитку України. Доведено, що визначальним напрямом соціальної зміни динаміки цінностей молоді є перехід від тоталітарних до демократичних пріоритетів, від економічного централізму до ринкових відносин, від моноідеалізму до реального плюралізму думок і точок зору, мислення та дії, від «бездержав'я» до патріотичного усвідомлення національних інтересів державності;

поглиблено наукове визначення сутності та особливостей соціальної роботи в умовах перехідного, кризового стану українського суспільства, системи побудови соціальної служби для молоді, особливостей їх функціонування на сучасному етапі та надання адресної соціальної допомоги найвразливішим соціальним групам; особливостей і специфіки соціального портрета сучасної молоді шляхом доповнення його новими рисами та особливостями; системи реалізації державної політики стосовно дітей та молоді за умов її децентралізації, підвищення ролі і значення в цьому процесі дитячих,

молодіжних, жіночих громадських організацій, місцевих територіальних громад.

Практичне призначення отриманих результатів дослідження полягає в можливості використати їх: а) у подальшому науковому вивченні проблем формування та практичної реалізації державної політики стосовно дітей та молоді, й особливо в умовах глобалізації, світових системних криз та суспільних трансформацій в окремо взятих суспільствах; б) у процесі підготовки праць, навчально-методичних посібників, рекомендацій, спецкурсів та їх використання при підготовці кадрів державних службовців, соціальних працівників, волонтерів, які займаються практичною реалізацією соціальної політики, наданням різноманітних соціальних послуг.

Висновки, концептуальні підходи, що містяться в дисертації, можуть бути використані: у державно-правовій роботі; при розробці національних та регіональних програм по роботі з дітьми, молоддю, сім'ями; органами виконавчої влади та місцевого самоврядування при підготовці щорічних комплексних програм соціально-економічного та культурного розвитку, взаємодії з громадськістю, громадськими організаціями і об'єднаннями, політичними партіями і т. ін.

У дисертаційному дослідженні також використано (особливо при формулюванні висновків і пропозицій) власний практичний досвід роботи автора в органах і установах по реалізації державної політики стосовно дітей, сім'ї та молоді, організації соціальної роботи.

Апробація результатів дослідження. Дисертація обговорювалась на кафедрі політичних наук Інституту політології та права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Основні положення дисертаційного дослідження, висновки і теоретичні положення оприлюднювались на науково-практичних конференціях, семінарах, «круглих» столах, зокрема: IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Державне управління в умовах політичної модернізації України: стан та проблеми» (Київ, 2009); Всеукраїнській заочній науково-практичній конференції молодих вчених та студентів «Право ХХІ століття: виклики та проблеми» (Ужгород, 2009); Міжнародній науково-практичній конференції «Ціннісні пріоритети освіти у ХХІ столітті: інтеграція, творчість, інновації» (Київ, 2009); II Міжнародній науково-практичній конференції «Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності» (Житомир, 2009); семінарі «Управління державними програмами. Моніторинг та оцінювання» (НАДУ при Президентові України) (2009).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 11 наукових праць, в тому числі 4 – у фахових виданнях з політичних наук, затверджених ВАК України, 7 – у інших наукових виданнях.

Структура та обсяг дисертації зумовлені її метою й завданнями. Робота складається із вступу, трьох розділів, списку використаних джерел і літератури, який включає 212 позицій. Загальний обсяг дисертації 235 сторінок, із них 215 основна частина.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено теоретико-методологічні основи роботи, сформульовано мету і завдання дослідження, розкрито наукову новизну і практичне значення результатів дослідження, окреслено рівень апробації основних положень і структуру роботи.

Перший розділ дисертаційної роботи – «Теоретико-методологічні засади дослідження державної політики щодо дітей та молоді в новітній Україні» – містить основні загальнотеоретичні та методологічні підходи до вивчення державної політики стосовно дітей та молоді.

Відповідно до теми, об'єкта і предмета, мети дослідження та гіпотези при підготовці дисертаційної роботи автор спирався насамперед на методологічні підходи дослідження молоді, її проблем, державної молодіжної політики стосовно дітей та молоді, сформульовані вітчизняними вченими В. Барабашем, К. Богуславською, Є. Бородіним, І. Варзарем, М. Головатим, В. Головенько, М. Лукашевичем, А. Мішиним, О. Омельчуком, В. Рябікою, О. Старинцем, С. Сорокою, Н. Юрій, О. Яременком та ін. Основними методологічними підходами стосовно дослідження проблем дітей, їхнього дитинства були праці: О. Балакіревої, Л. Белової, В. Биховського, Л. Волинець, С. Горбунової–Рубан, Л. Дмитрієвої, Г. Задорожного, О. Коваленко, О. Копиленка, Л. Кривачук, О. О. Ластовецького, О. Сусол, Б. Сутиріна, І. Трубавіної, Л. Хоміна, О. Яременка та ін. Проблематика сім'ї, особливо молоді, досліджувалася з урахуванням теоретичних напрацювань: Т. Алексеєнко, О. Бойко, В. Васильєвої, Ю. Галустян, В. Калачової, О. Ляковської, Ю. Максимової, О. Мусієнко, А. Ноур, Л. Палій, А. Святенко, В. Танцюри, А. Таран, К. Таранникової, О. Урбан, Т. Яблонської та ін. Щодо практичної реалізації соціальної політики, державної політики стосовно дітей та молоді, організації соціальної роботи, то помітне значення для підготовки цього наукового доробку мали праці: Л. Баді, Н. Басова, Є. Борискіна, Є. Бреевої, О. Васильєвої, І. Варзаря, Т. Ганслі, О. Горшкової, Т. Гурко, В. Жмир, І. Зверєвої, А. Козлова, І. Кона, М. Лукашевича, І. Миговича, В. Митрохіна, А. Мішина, В. Москаленко, А. Мудрик, Г. Осіпова, В. Попова, Г. Попович, В. Сидорова, С. Толстоухової, В. Фірсова, Є. Холостової, І. Хохленкова, С. Чорбинського, Ш. Шимона, О. Яременка та ін.

У підрозділі 1.1. – «*Особливості теоретико-методологічних підходів та стан наукового розроблення проблем дітей та молоді в СРСР та Україні у 70-80-х роках ХХ століття*» – розглянуто специфіку розроблення проблем дітей та молоді у другій половині ХХ століття, особливості соціології молоді, схарактеризовано основні підходи в дослідженні проблем молоді: психоаналітичний, структурно-функціональний, культурологічний. Зазначається, що наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття до існуючих проблем молоді додалися ті, що пов'язані й зумовлені інтеграційними, глобалізаційними процесами, міграцією, системними світовими і національними кризами. Тому, на думку дисертанта, при дослідженні проблем молоді, молодого покоління найбільш принагідним є генераційно-культурологічний підхід, що дає можливість виокремлювати спільне й особливе, притаманне молодому поколінню взагалі.

У підрозділі 1.2. – «*Наукове розроблення проблем дітей та молоді, молодіжної політики в новітній Україні*» – зазначається, що ще наприкінці 90-х років ХХ століття з'являється спеціальна література, в якій принципово по-іншому аналізуються стан дітей, молоді, сім'ї в колишньому СРСР та Україні; взаємини КПРС, КПУ з молоддю, молодіжним рухом; визначається поняття «державна молодіжна політика»: «Державна молодіжна політика – це системна діяльність держави у відносинах з особистістю, молоддю, молодіжним рухом, що здійснюється в законодавчій, виконавчій, судовій сферах і ставить за мету створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов та гарантій для життєвого самовизначення, інтелектуального, морального, фізичного розвитку молоді, реалізації її творчого потенціалу як у власних інтересах, так і в інтересах держави». Наголошується й обґрунтовується положення про те, що з перших років незалежності України географія, проблематика, технології і способи дослідження проблем дітей, молоді, сім'ї стали більш широкими, дієвими, досконалими і науково-обґрунтованими. Вперше детально систематизовано дисертаційні, монографічні, спеціальні та інші видання цього часу відповідно до сфер діяльності держави, життя молоді, існування дитячого, молодіжного руху, сім'ї. Окремо схарактеризовано літературу, що пов'язана з нормативно-правовою базою державної молодіжної політики та вказано на відсутність спеціальних робіт з державної політики стосовно дітей та молоді в умовах світових інтеграційних та глобалізаційних процесів, системних криз у світі й Україні зокрема.

Другий розділ – «Державна політика стосовно дітей та молоді в умовах глобалізації та світових системних криз» – присвячений аналізу природи дитячих, молодіжних, сімейних проблем у зв'язку із загальносвітовими та національними проблемами суспільного розвитку в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття.

У підрозділі 2.1. – «Трансформація моделей соціальної політики у світі і новітній Україні в умовах глобалізації та суспільно-політичних трансформацій українського соціуму» – розглянуто сутність та особливості світових інтеграції і глобалізації, специфіку їх впливу на людину; вказується на позитиви й негативи цих процесів; реальні проблеми і загрози суспільному розвитку; особливості формування ціннісних орієнтацій молоді й усіх громадян; особливості формування громадянського суспільства і громадянської позиції молодого покоління. Схарактеризовано кризи в науці, культурі, етиці і праві, філософії; обґрунтовано такі поняття як «соціальна сфера», «соціальна політика»; розглядаються моделі соціальної політики, специфіка їх класифікації та практичного здійснення. Співставляються моделі соціальної політики, що мали місце в колишньому СРСР та у новітній Україні. Предметно проаналізовано та виділено специфічні особливості державної політики стосовно дітей та молоді, як частини загальної державної та соціальної політики в Бразилії, Великій Британії, Нігерії, Німеччині, Новій Зеландії, США, Японії та Україні; нормативно-правові засади та механізми формування і здійснення такої політики в новітній Україні.

У підрозділі 2.2. – «Державна молодіжна політика як засіб забезпечення інтересів і потреб молодого покоління, його соціалізації та соціальної адаптації» – обґрунтовуються такі матеріали: проблеми соціології молоді як специфічної наукової дисципліни; особливості соціалізації молоді у так звані «радянські часи» і в сучасних пострадянських суспільствах; реальність потреби започаткування в новітній Україні принципово нової державної молодіжної політики. Проаналізовано нормативно-правову базу державної політики в Україні стосовно дітей та молоді, міжнародні правові акти і політичні документи. Виокремлено організаційний механізм державної молодіжної політики в Україні та схарактеризовано функції у цьому плані національної Ради з питань молодіжної політики при Президентові України, Комітету Верховної Ради України з питань сім'ї, молодіжної політики спорту та туризму, Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, відповідних міністерств і відомств України, органів виконавчої влади на місцях, тощо. Наведено і схарактеризовано типологізацію основних моделей державної молодіжної політики (універсальна, суспільна, протекціоністська, централізована, ліберальна, консервативна, середземноморська), окремо розглянуто шведську та американську моделі такої політики, як домінуючі у світі.

Третій розділ дисертації – «Ціннісні орієнтації і проблеми молодого покоління у світі і новітній Україні та шляхи їх практичної реалізації» присвячений проблемам соціальної детермінації, практичної реалізації та задоволення соціальних потреб дітей та молоді у новітній Україні.

У підрозділі 3.1. – «Соціальні детермінації дітей та молоді в контексті глобалізаційних та національних проблем в Україні» – розглядається проблема цінностей, їх ієрархія, типологія, механізми формування та класифікації, особливості ціннісних орієнтацій дітей і молоді в новітній Україні. Акцентується увага на кризових процесах, зміні векторів формування цінностей громадян у сучасному українському суспільстві, на особливостях самовизначення та самореалізації молоді, феномені «соціальної ідентифікації», схарактеризовано такі «нові» проблеми дітей та молоді як: проблема психічного здоров'я, насильство у сім'ї, торгівля людьми, адиктивна поведінка. Виокремлено й пояснено феномен «проблемна молодь», розкрито механізми вирішення вказаних проблем у сучасній Україні.

У підрозділі 3.2. – «Політико-правові та організаційно-методичні засади практичної реалізації державної політики щодо дітей та молоді в новітній Україні» – розкрито правові засади та організаційно-управлінські основи практичного забезпечення в Україні прав і вирішення проблем сім'ї та молодого покоління загалом. Проаналізовано виконання спеціальних державних програм, діяльність мережі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, моделі соціальної роботи в США, Канаді, Великій Британії, Швеції, Німеччині та Україні й особливості її організації. Акцентується увага на тому, що основними складовими дієвості соціальної роботи є: добровільність, своєчасність, персоналізація, активізація клієнта, комплексність. Характеризуються особливості інноваційних підходів та інноваційних проектів, реалізованих у соціальній роботі в Україні в останні роки, зокрема створення спеціальних консультаційних та ресурсних центрів. Розкривається сутність, масштаби та особливості розвитку волонтерського руху в Україні.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено розв'язання сформульованого наукового завдання, визначено та науково обґрунтовано основні принципи, напрями та особливості формування державної політики щодо дітей та молоді в умовах світових інтеграційних процесів, глобалізації, трансформації соціальної політики, економічних та соціальних трансформацій і криз, притаманних багатьом суспільствам, у тому числі й новітній Україні:

1. Проаналізовано і з'ясовано, що питання формування та практичної реалізації державної політики стосовно дітей та молоді (молодіжної політики) в сучасній спеціальній українській та зарубіжній літературі розроблені й розробляються достатньо предметно і широко. Водночас відсутні дисертаційні, монографічні та інші наукові роботи, в яких би державна молодіжна політика

аналізувалася в контексті світових інтеграційних процесів, глобалізації, соціальних трансформацій і криз, притаманних і новітній Україні; спеціальні роботи, в яких би державна молодіжна політика аналізувалася як цілісна система соціалізації, соціальної стратифікації та соціальної адаптації молоді в умовах радикальної зміни її ціннісних орієнтацій та умов продуктивного життя.

2. Проаналізовано реальний стан наукового вивчення проблем дітей та молоді, молодого покоління, в тому числі і в Україні. Доходимо висновку про те, що таке вивчення має здійснюватися: а) в контексті конкретно-історичних, соціальних, політичних умов і особливостей соціального середовища, у їх динаміці й розвитку; б) шляхом виокремлення та визначення специфічних проблем, притаманних дітям, сім'ї та молоді; в) з обов'язковим урахуванням суб'єкт-об'єктних відносин, що склалися і складаються у суспільстві.

3. Стверджується, що державну політику стосовно дітей та молоді (молодіжну політику) в науковому плані треба розглядати не інакше, як на міждисциплінарному рівні, як складне і досить своєрідне соціальне явище, адекватне конкретному історичному періодові; зумовлене його особливостями. Стосовно феномена «молодь» взагалі в науковому плані і в реальному житті зокрема, береться до уваги те, що молодь є певною самостійною групою у суспільстві, в системі взаємодії соціальних груп і класів. Наголошуючи на специфіці підходу до вивчення молодого покоління, доходимо висновку про те, що: а) молодь є такою, якою є конкретне суспільство, відносини, що склалися в ньому й існують між усіма членами суспільства, його структурами; б) поступальний розвиток будь-якого суспільства значною мірою зумовлений ставленням до молоді, до молодого покоління, розумінням їхніх проблем, інтересів, запитів, потреб, умінням зробити крок йому назустріч, а найперше – ставленням до цієї проблематики держави, її органів і структур.

4. Береться до уваги те, що кожне наступне молоде покоління тією чи іншою мірою успадковує як позитивні, так і негативні якості й характеристики попереднього покоління, а також те, що його соціалізація, соціальна адаптація та процес самореалізації як у власних, так і суспільних інтересах визначальною мірою залежить від: соціальних стартових умов у житті (освіти, виховання, професійної підготовки, вступу в продуктивне життя); історично специфічних і неповторних соціально-економічних, політичних та інших умов соціалізації; специфіки та особливостей соціальної адаптації самої молоді.

5. Доведено, що враховуючи реальний стан та особливості української молоді (як і молоді більшості пострадянських країн), дітей, основною метою державної політики стосовно дітей та молоді має бути: 1) створення належних умов для народження, зростання та розвитку дітей, забезпечення їхнього соціального захисту; 2) створення належних умов для вільного вибору, визначення та соціалізації молоді, усього молодого покоління; 3) компенсація

реальних недоліків соціального статусу молоді та сім'ї не за рахунок інших соціальних груп суспільства; 4) підтримка і стимулювання ініціативи і самодіяльності молоді, потягу до інноваційної діяльності, саморозвитку і самодіяльності; 5) недопущення зниження життєвого рівня молоді, реальна підтримка сім'ї, особливо молоді, забезпечення гендерної рівності, стимулювання та забезпечення рівноправної суспільно-корисної діяльності чоловіків і жінок в Україні.

6. З огляду на специфіку та функціональні особливості державної політики стосовно дітей та молоді, особливо в умовах глобалізації, економічної кризи та соціально-політичних трансформацій, ця політика, на нашу думку, має здійснюватися за такими принципами:

- *принцип соціальних гарантій*. Йдеться про надання державою дітям і особливо молодим громадянам того мінімуму «стартових» соціальних послуг, що створюють умови для отримання освіти, професійної підготовки, охорони здоров'я, духовного та фізичного розвитку, отримання першого робочого місця;

- *принцип соціального превентизму*. Мається на увазі те, що спеціальні соціальні програми – загальнонаціональні, регіональні, галузеві мають бути розраховані й спрямовані насамперед на соціальну профілактику, попередження можливих криз, проблем та девіантної поведінки окремих груп дітей та молоді;

- *принцип пріоритету та соціальної компенсації*. Вочевидь, що держава має підтримувати передусім ті молодіжні проекти, програми та ініціативи, які є найактуальнішими за часом і соціальною ситуацією, з одного боку, а з другого – правовий та соціальний захист має спрямовуватися на тих молодих людей і сім'ї, що за власним соціально-економічним становищем, статусом самі не спроможні вирішити наявні проблеми;

- *принцип інновацій і участі*. Згідно з цим принципом активним суб'єктом розробки молодіжної політики мають бути молодь, молодіжні організації й об'єднання, представники яких, крім усього іншого, мають входити й у всі владні структури, громадські та політичні об'єднання на рівних правах з представниками інших соціальних груп.

7. Доведено, що стан нормативно-правового забезпечення державної політики в Україні стосовно дітей та молоді загалом є достатнім з огляду на початок перебудовчих, трансформаційних процесів, притаманних новітній Україні. Однак наявні правові та інші акти досить помітно хибують відчутною декларативністю, не враховують реальних змін, що мають місце у світі та Україні, в самому молодіжному середовищі, у сім'ї, молодіжному і жіночому русі. Тому вдосконалення «молодіжного (ювенального) законодавства» в Україні має йти шляхом: а) визначення ролі та місця молоді у сферах матеріального й духовного виробництва, підприємницькій діяльності, праці,

отриманні першого робочого місця, підвищенні кваліфікації та перекваліфікації; б) пріоритетного права молоді на отримання соціальних кредитів на навчання, підвищення кваліфікації, придбання житла, збереження здоров'я, створення сім'ї та утримання дітей; в) розвитку і підтримки ініціативи і самодіяльності, самоврядування молоді, стимулювання дитячого, молодіжного, жіночого руху і громадських організацій; г) зміни моделі соціальної політики і соціальної роботи із схеми «держава – особистість» на схему (модель) «територіальна громада – особистість», коли основний ресурсно-організаційний, кадровий та інші потенціали соціальної роботи і соціальної допомоги переносяться в територіальну громаду, за місцем життєдіяльності.

8. Обґрунтовано, що значного вдосконалення потребує практика реалізації державної політики насамперед щодо забезпечення прав дитини. При цьому реальними є потреби: а) усунути суперечності, що склалися в трансформаційний період розвитку українського суспільства між: потребами дитини та можливостями суспільства їх забезпечити, між необхідними принципами діяльності органів виконавчої влади, межами їх відповідальності та делегованими повноваженнями; б) впорядкувати і об'єднати в єдину систему (Кодекс про права дитини) нормативно-правову базу щодо прав дитини; в) уникнути дублювання та врегулювати функції і взаємини органів державної влади, структур у відповідних державних адміністраціях, що координують діяльність служб у справах дітей, чітко розмежувати їх функції та повноваження.

Доведено необхідність комплексного підходу до організації соціальної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями, який має передбачити: а) забезпечення їхніх прав на охорону здоров'я, безоплатну і кваліфіковану медичну допомогу, раціональне харчування та соціальну реабілітацію; б) боротьбу з поширенням наркоманії та алкоголізму, ВІЛ/СНІДом, інформаційним насильством і насильством у сім'ях, торгівлею дітьми, бродяжництвом, сексуальною експлуатацією дітей і молоді; в) всебічне вдосконалення системи освіти, професійної підготовки, соціалізації та соціальної адаптації; г) підтримку молоді сім'ї; г) розвиток і забезпечення зайнятості молоді, стимулювання підприємницької діяльності; д) всебічну підтримку громадського дитячого, жіночого, молодіжного руху; е) суттєве вдосконалення виховної роботи, формування активної життєвої позиції молодих громадян.

9. Підтверджено те, що продуктивнішій реалізації державної політики безпосередньо стосовно сім'ї, особливо молоді, сприяло б: а) посилення пропаганди здорового способу життя; б) розширення безкоштовного доступу дівчат і жінок до безкоштовних медичних консультацій і гінекологічного обстеження; в) запровадження комплексу заходів з попередження та

викорінення насильства стосовно жінок; г) стимулювання жінок у сферах матеріального та духовного виробництва, зайнятості; г) розробка і впровадження спеціальних програм підтримки молоді сім'ї (кредитування, адресна допомога неповним, багатодітним сім'ям тощо).

Визначено, що істотного реформування задля забезпечення максимально індивідуального підходу до інституалізації, покращання виховання дітей, молоді, особливо позбавлених батьківської опіки, потребують спеціальні установи і заклади: соціальні служби, центри, інші заклади соціального обслуговування, реабілітації та виховання.

Доведено, що одним з найрезультативніших механізмів практичної реалізації державної політики в Україні стосовно дітей та молоді, мають стати цільові, комплексні, регіональні та загальнонаціональні програми.

10. Важливою умовою створення дієвої соціальної політики, а відтак державної політики стосовно дітей та молоді (молодіжної політики) є поєднання й одночасне розмежування двох її складових: пасивної і активної. Перша – має здійснюватися стосовно громадян, які за різних умов і обставин неспроможні займатися трудовою суспільно-корисною діяльністю, самостійно організувати своє життя. Друга – активна, полягає у створенні умов та стимулюванні діяльності людини, функціонуванні сім'ї в результаті чого людина стає спроможною самостійно вирішити проблеми власного життя.

Відповідно до проведеного наукового аналізу, доходимо висновку, що максимально ефективною і результативною державною політикою стосовно дітей та молоді в новітній Україні (в Україні посткомуністичного, трансформаційного стану) та в умовах глобалізації і світової економічної кризи може бути: а) раціональна модель політики; б) модель політики, яка за усіх соціально-економічних, політичних умов є пріоритетною, тобто першочерговою; в) модель політики, що створює реальні умови для соціального становлення дітей і молоді та необхідного життєвого старту; г) модель політики, яка значною мірою реалізується зусиллями самих молодих людей, молодого покоління загалом.

У цьому напрямі, зокрема, варто було б: розширити організуючі та координуючі функції Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту; розробити і комплексно зреалізувати низку загальнонаціональних програм стосовно дітей, сім'ї та молоді; збільшити мережу та стимулювати діяльність центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; створити Всеукраїнський благодійний фонд підтримки соціально вразливих категорій молоді, жіноцтва, молодих сімей.

Список опублікованих праць за темою дисертації

1. Лук'янова Н. Соціальна робота в Україні: концептуальні засади і трансформація у сучасних умовах / Н. Лук'янова // Політичний менеджмент. – 2009. – №5(38). – С. 150–156.
2. Лук'янова Н. Державна політика в Україні: світовий і національний досвід формування та реалізації / Н. Лук'янова // Віче. – 2009. – № 22(259). – С.15–16.
3. Лук'янова Н. Соціально-культурна ситуація в новітній Україні як детермінанта моделювання та реалізації соціальної політики / Н.Лук'янова // Нова парадигма : [журнал наукових праць] / голов. ред. В.П.Бех.; Нац. пед. ун-т імені М.П.Драгоманова; Творче об'єднання «Нова парадигма». – Вип. 89. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009. – С.111-118.
4. Лук'янова Н. Соціально-політичні детермінанти цінностей дітей, сім'ї та молоді в контексті глобалізаційних та національних проблем в новітній Україні: політологічний аналіз / Н. Лук'янова // Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін: Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2010. – Випуск 3. – С. 148–154.
5. Лук'янова Н. Волонтерський рух в Україні – дієвий засіб реалізації державних програм у соціальній роботі з населенням / Н. Лук'янова // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2009. – № 2. – С. 92–95.
6. Лук'янова Н. Державна молодіжна політика як засади практичної реалізації політики щодо молодого покоління в Україні / Н. Лук'янова // Наукові праці МАУП. – 2009. – Вип. 3(22). – С. 158–161.
7. Лук'янова Н. Соціальні проблеми дітей, сім'ї та молоді в новітній Україні в умовах світових глобалізаційних процесів / Н. Лук'янова // Наукові праці МАУП. – 2009. – Вип. 4(23). – С. 189–193.
8. Лук'янова Н. Принципи формування державної політики щодо дітей, сім'ї і молоді: порівняльний аналіз / Н. Лук'янова // Історія. Філософія. Релігієзнавство. – 2009. – № 4. – С. 23–24.
9. Лук'янова Н. Зовнішньоцивілізаційні проблеми людства і формування особистості в умовах сучасної України // Персонал. – 2010. – № 1. – С. 42–48.
10. Лук'янова Н. Молодіжна політика: теоретико-концептуальні засади наукового аналізу / М. Головатий, Н. Лук'янова // Вісник Міністерства України у справах, сім'ї, молоді та спорту. – 2010. – № 1-2. – С. 113-118.

11. Лук'янова Н.Л. Забезпечення доступу громади до соціальних служб / Н. Л. Лук'янова // Соціальна робота в Україні: теорія та практика. – 2010. – №1/2. – С. 99-104.

АНОТАЦІЇ

Лук'янова Н. Л. Державна політика щодо дітей та молоді в новітній Україні в умовах трансформаційних змін. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – Київ, 2010.

У дисертації розроблено концептуально-методологічні засади формування та практичної реалізації державної політики стосовно дітей та молоді у світі і новітній Україні в сучасних умовах. Базовими політичними детермінантами – об'єктами і суб'єктами такої політики визначено дітей і молодь як специфічні соціально-демографічні групи суспільства, державу та її політико-правові, організаційно-методичні засади, які у поєднанні створюють відповідні механізми для ціннісних орієнтацій, соціальної адаптації, розвитку та соціалізації молоді як у власних, так і суспільних інтересах.

Доведено, що політика держави стосовно молодого покоління, сім'ї може бути ефективною і дієвою лише за умов цілісної діяльності усіх суб'єктів цього процесу, за активної участі в ньому самих громадян, їх об'єднань і організацій. Обґрунтовано стратегічні напрями вдосконалення державної молодіжної, сімейної політики у сучасних умовах.

Ключові слова: державна молодіжна політика, діти, молодь, соціальна робота, глобалізація, системні світові кризи, національні трансформації.

Лукьянова Н. Л. Государственная политика по отношению к детям и молодежи в новой Украине в условиях трансформационных изменений. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова. – Киев, 2010.

В диссертационной работе разработаны концептуально-методологические основы формирования и практической реализации государственной политики по отношению к детям и молодежи в мире и в новой Украине в современных условиях. Базовыми политическими детерминантами – объектами и субъектами такой политики определены дети и молодежь как специфические социально-

демографические группы общества, государство и его политико-правовые, организационно-методические основы, которые в тесном единстве создают соответствующие механизмы для ценностных ориентаций, социальной адаптации, развития и социализации молодежи как в собственных, так и в общественных интересах.

Доказано, что политика государства по отношению к молодому поколению может быть эффективной и действенной только в условиях целостной деятельности всех субъектов этого процесса при активном участии в ней самих граждан, их объединений и организаций. Обоснованы и стратегические направления совершенствования государственной молодежной политики в современных условиях.

Обосновано, что в современных переходных, трансформирующихся обществах как важнейшее условие действенности реализации государственной молодежной политики могут быть использованы такие модели: а) рациональная; б) приоритетная (доминирующая, соответственно обеспеченная финансово и организационно); в) обеспечивающая максимально возможные и необходимые условия для социального становления, социализации детей и молодежи, всего молодого поколения; г) как следствие инициативы, инновационной деятельности самой молодежи, детских, молодежных, женских организаций и объединений.

Определена необходимость правовых, организационно-структурных и других изменений и мер относительно Министерства Украины по делам семьи, молодежи и спорта, органов и структур по реализации государственной политики по отношению к детям и молодежи на местах.

Ключевые слова: государственная молодежная политика, дети, молодежь, социальная работа, глобализация, системные мировые кризисы, национальные трансформации.

Lukyanova N. State Politics Concerning Children and Youth in New Ukraine under National Transformations. – Manuscript.

Dissertation for the competition of a scientific degree of candidate of political sciences, speciality 23.00.02 – Political institutes and processes. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2010.

In the dissertation the concept-methodological foundations of forming and practical realization state politics concerning children and youth in the world and new Ukraine under modern conditions were done. Children and youth as special social-demographic groups of society, state, political-legal, organization-methodological foundations which in close unity make up the matched mechanisms for valuable orientations, social adaptation, development and socialization of youth as in their own

as in public interests are determined the basic political determinants – objects and subjects – of such politics.

It is proved that the politics of state concerning young generation, family can be effective only under conditions of the whole activity of all subjects of this process with active participation of the young people, their unities and organizations in it. The strategic directions of improvement of state youth, family politics under modern conditions are comprehended and offered.

Key words: state youth family politics, children, youth, social work, system world crisis, national transformations.